

Юлія Олександрівна БОЙКО,
молодший науковий співробітник
Інституту архівознавства НБУВ,
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук (Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА В ЕМІГРАЦІЇ (1919–1929 РР.)

У статті, на основі документів, висвітлено еміграційний період діяльності Євгена Чикаленка та його внесок у розвиток українського руху за межами України.

Ключові слова: Євген Харлампійович Чикаленко, Український громадський комітет у Празі, еміграція.

This article is based on documents and it describes the activity of Eugene Chykalenko in emigration and his contribution to the development of Ukrainian movement outside Ukraine

Key words: Evgen Chykalenko, Ukrainien Civic Committee in Prague, emigration.

На основании документов статья освещает эмиграционный период деятельности Евгения Чикаленко и его вклад в развитие украинского движения за пределами Украины.

Ключевые слова: Евгений Харлампиевич Чикаленко, Украинский общественный комитет в Праге, эмиграция.

Події 1919–20-х рр. призвели до падіння української державності. Як наслідок, значна частина лідерів і учасників національного руху опинилася в еміграції. Поряд із усіма, хто брав активну участь у становленні держави та захищав її незалежність, Євген Харлампійович Чикаленко трагічно пережив необхідність покинути батьківщину. Однак, і в еміграції він продовжив наполегливо працювати над зміцненням політичної позиції українства, щоб і надалі вести національно-визвольну боротьбу.

Шлях Є. Чикаленка в еміграцію розпочався 26 січня 1919 р., коли розруха у Києві змусила його покинути місто, а давні знайомі допомогли дістати квиток на потяг.

Уже 30 січня 1919 р. він прибув до тимчасової столиці Західноукраїнської Народної Республіки Станіслава, звідкіля планував їхати з турецьким посольством до Царгорода. Та, порадившись із знайомими, вирішив залишитися і ще близького двох тижнів по тому чекав звісток із Києва, де залишив родину. Під час перебування у місті Є. Чикаленко щодня ходив на засідання Національної Ради, де саме вирішувалося аграрне питання. Будучи людиною не байдужою до земельних справ, сам колишній землевласник, він щиро зацікавився станом аграрних справ у Західній Україні.

Є. Чикаленко поділяв думку галичан щодо розв'язання земельного питання. Зокрема, як свідчить «Щоденник Євгена Чикаленка (1907–1917 рр.) із прилогою (листи). 11 жовтня 1918 – 20 березня 1929 рр.», він нарікає на українську інтелігенцію Наддніпрянщини, яка не бажає дослухатися до думки «селянина-власника, а сподівається на всеросійську соціальну революцію, грає на інстинктах голоти, думаючи на цьому фундаменті збудувати свою державу». Аналізуючи попередні події в Україні, Є. Чикаленко чітко бачив помилки українських урядів, які не змогли тверезо оцінити ситуації та вирішити соціальних проблем українського народу. Він був певен, що українська державність «впала нам з неба», тому, «як усе не витруджене, не випрацьоване, легко придбане, минеться скоро. Але українська інтелігенція мусить не спати, а працювати, поширювати свідомість народу і прихилити до України європейську опінію, бо без праці, без бажання самого народу, ніколи не досягнемо своєї державності» [11, арк. 7].

За порадою знайомих галичан наприкінці лютого 1919 р. Є. Чикаленко виїхав до с. Славська Скільського повіту, де зупинився у місцевого священика отця Є. Корчмарського, до якого мав рекомендації. Та у другій половині березня 1919 р. він повертається до Станіслава, сподіваючись швидше довідатися, що діється в Україні та у чиїх руках перебуває Київ. Голова уряду ЗУНР Є. Петрушевич, зважаючи на великі заслуги Є. Чикаленка перед Україною та його теперішні матеріальні нестатки, запропонував надати допомогу. Проте, Є. Чикаленко її не прийняв, вважаючи, що «в сто крат легше давати гроші, ніж брати їх від когось! Петрусь пропонував взяти у нього грошей, але мені і у рідного сина тяжко

брати для себе» [4, с. 85–86]. Та, оскільки після приїзду до Станіслава урядової місії у місті настала страшна дорожняча, він вимушений у кінці березня 1919 р. переїхати до села Жаб'є Косовського повіту, де оселився у пана Л. Гапановича, який завідував народною школою та тимчасово виконував функції військового коменданта. Незважаючи на власне невизначене становище, Є. Чикаленко найбільше переймався у цей час долею своєї родини. У хвилини розпачу писав: «Не знаю, коли і чим це скінчиться і коли мені доведеться вернутись до Києва. Не знаю, як там моя родина живе, та й чи жива вона, чи має що їсти! Нічого того я не знаю і довідатись про це не маю змоги, бо з Києвом немає ніяких зв'язків» [11, арк. 45].

Наприкінці травня 1919 р. Косівщину окупували румунські війська і Є. Чикаленко опинився відрізаним від українського громадського життя. А коли загинула Українська держава, жити на Гуцульщині стало ще тяжче, бо із Заходу йшли поляки. Тому Євген Харлампійович прагнув якнайшвидше дістатися української спільноти, «щоб було з ким разом журитись та сумувати».

Коли 27 серпня 1919 р. Гуцульщину окупувала польська армія, Є. Чикаленка, разом із місцевими українськими інтелектуалами, під військовим наглядом відправили на кілька днів до в'язниці у Коломию. Спершу поляки хотіли перевезти його до Кракова, але за участі місцевого судді, який уже встиг потоваришувати з Є. Чикаленком, рішення змінили. Значну допомогу надав також С. Федака, який організував і очолив Горожанський комітет для опіки та допомоги українським полоненим, інтернованим і політичним в'язням, який надавав різноманітну допомогу, зокрема й правову, потерпілим від воєнних дій і свавілля польських цивільних і військових властей [3, с. 492]. За сприяння С. Федака Є. Чикаленка перевезли до містечка Мостиськ, де як інтернований він жив у родині українського священника отця І. Куція під наглядом поліції.

За сприяння свого давнього знайомого доктора М. Коса Є. Чикаленко отримав дозвіл на переїзд до Перемишля, куди прибув 22 жовтня 1919 р., оселившись у директора Українського дівочого інституту, редактора тижневика «Український голос» Д. Гроголинського. Саме тут

Є. Чикаленкові вдалося відновити листування, а відтак — зв'язки з родичами та друзями, зокрема, отримати через С. Федака гроші від Петруся та листи від дочки Вікторії, О. Скорописа та Л. Гасенка.

Як засвідчують «Листи Гундяка І., Липинського В., Чикаленка Є. та ін. до Греголинського Д. 1920–1931 рр.», у Перемишлі Є. Чикаленко знову повертається до роботи, продовжуючи працювати на благо українського відродження, — занотовує все, що у майбутньому може стати безцінним матеріалом для наступних поколінь, за наполяганням Д. Греголинського читає різнопланові лекції з історії України в Українському інституті для дівчат [12, арк. 5], зустрічається з викладачами та проводить бесіди щодо майбутнього політичного устрою молодій держави тощо. Є. Чикаленко намагається зблизитися з місцевими діячами, яким також була не байдужа доля України. Так, він приятелював із доктором медичних наук М. Косом і директором Дівочого інституту Д. Греголинським, підтримував дружні стосунки з А. Ніковським, який певний час перебував із робочою поїздкою у Тарнові (Польща), вів переписку із колишнім міністром фінансів УНР П. Чижевським.

За сприянням сина Петра та відомого українського діяча К. Лоського на початку 1920 р. Є. Чикаленко виїжджає до Варшави, де С. Петлюра запропонував йому вирушити до Парижа у складі урядової місії УНР. Ця пропозиція була дуже до вподоби Євгенові Харлампійовичу, який, незважаючи на поганий стан здоров'я, намагався бути корисним українській державі. Проте, хвороба завадила йому прислужитися українському народові.

Зважаючи на значний внесок Є. Чикаленка у розвиток українського руху, йому запропонували пенсію радника місії УНР. Дану ситуацію, як свідчать «Листи від Царегородцевої, Цеглинського, Черкасенка та інш. на літери Ц – Ч. 1919–1938 рр.», Є. Чикаленко коментував наступним чином: «Петлюра порадившись із А. Лівіцьким, запропонував мені пенсію в розмірі платні радника місії, в обсягу якої я буду проживати, з умовою, щоб я, вилічившись у Карлсбаді, поїхав таки до Парижу» [8, арк. 73–73 зв.]. Та за якийсь час, уже перебуваючи на лікуванні у Карлсбаді (за «Листуванням міністра закордонних справ з [окреми-

ми особами] Сабочинським, Франкфуртом, Чикаленко, Шелухіним, Якубовським, Федором Шульгою, Саліковським, Степовським. 29 жовтня 1920 р. – 4 серпня 1921 р.»), він писав у листі до А. Ніковського: «...з вашого листа вперше я довідався, що числюся радником МЗС, що зроблено очевидно без моєї згоди і відома. Діло в тім, що коли Симон Васильович і Андрій Миколайович довідались, що я хворий, а головне, що я абсолютно „безгрішний”, викликали мене в Варшаву і запропонували мені, між іншим, числитись радником Празької місії, а лікуватись собі в Карлсбаді, а потім проживати, де я собі схочу. Також Андрій Миколайович, в листі до мене, ставши на ту позицію, що я своїм попереднім життям і працею заробив на те, аби українська держава забезпечила мене на старості літ — переконав мене згодитись на пенсію. В результаті мені видано такий папір: „Посвідчення. Пред'явник цього Євген Харлампійович Чикаленко командирований за кордон МЗС з окремим дорученням, тому пропонується всім послам і головам Місій УНР за кордоном виплачувати панові Чикаленку із коштів місій і Посольств платню в закордонній валюті і в розмірі відповідному утриманню радника Місії при тій державі, в якій буде перебувати пан Чикаленко. Виплату грошей панові Чикаленкові робити за рахунок МЗС по § 4 ст. 2» [9, арк. 77]. Маючи скромну сором'язливу натуру, Є. Чикаленко не міг прийняти такої пожертви з боку українського уряду.

Є. Чикаленкові так і не судилося відвідати Париж, не дало змоги здоров'я. Але за сприяння С. Петлюри він отримав змогу переїхати до всесвітньо відомого курорту в Карлсбаді (Чехословаччина), де до нього приєдналася дружина — Юлія Миколаївна, котра прибула із тимчасово окупованого поляками Києва. Про повернення в Україну не могло бути й мови, оскільки Є. Чикаленко вважав, що його «більшовики розстріляють за контрреволюцію», як денікінці хотіли розстріляти «за сепаратизм», якби не було, говорили чорносотенці, старого В. Антоновича, М. Грушевського і Є. Чикаленка, то не було б і сепаратизму українського» [6, с.17–18].

Згодом довгий час подружжя Чикаленків жило в Австрії. Та Євгена Харлампійовича не так тривожили скрутні умови власного існування, як доля української інтелігенції, котра

після укладення С. Петлюрою альянсу із Польщею залишилася в Україні під більшовицькою окупацією. Є. Чикаленко називав дану угоду польською авантюрою та провокацією проти українців, які залишилися на батьківщині. Становище української інтелігенції у 1920 р. вважав трагічним, бо вона підтримала С. Петлюру, і під час захоплення Києва більшовиками, вимушена була або втікати разом із ним і бути інтернованою та приреченою на голод і холод, або потрапити під більшовицькі репресії [8, арк. 73].

Із початку 1920 до червня 1921 р. родина Чикаленків проживала у Бадені під Віднем. Буваючи у справах у Відні, Є. Чикаленко найчастіше відвідував редакцію тижневика «Воля», головним редактором якого був його давній приятель, колишній співробітник «Ради» В. Піснячевський, котрий надавав можливість Євгенові Харлампійовичу друкувати свої статті та коротенькі замітки на тему здобутків і втрат української революції.

У добрих відносинах перебував Є. Чикаленко також із М. Васильком, який був дипломатичним представником УНР в Австрії та свого часу допоміг родині Чикаленків отримати дозвіл на в'їзд до країни. Буваючи у Відні, обов'язково відвідував М. Василька, бо їхні розмови вносили спокій у його знервовану душу. Крім того, Є. Чикаленко був вдячний, що М. Василькові вдалося переправити речі, які Євген Харлампійович залишив у Перемишлі.

В еміграції Є. Чикаленко продовжував дотримуватися громадсько-патріотичної позиції, яку проніс крізь усе життя. Зокрема, він продовжував підтримувати зв'язки із колишніми приятелями, однодумцями та просто знайомими, які, знаючи його щире вдача та безмірну відданість українському народові, завжди підтримували з ним стосунки. Саме у листах Є. Чикаленко найбільш відверто висловлював думки, мрії та сподівання на майбутнє. Так, у листуванні із В. Липинським він зазвичай порушував питання щодо майбутнього України: «Народ наш за ці роки так освідомився, дістав такі „наглядні уроки” чужого панування, що його вже національно ніхто не задушить; а коли він дістане змогу розвивати свої культурні основи, то колись збудує на цьому фундамент і свою державу. Далеке майбутнє наше мені ввижається ясним, світлим... До революції я все вірив і не вірив;

часто мені здавалося, що працюєш тільки по обов'язку і що нічого з тої праці не вийде... А тепер я з спокійним сумлінням можу й вмерти, бо бачу, що з юності взяв правильний курс і йшов по ньому, як міг і як умів. Гірко мені тільки те, що ще нескоро маятник стане і що нескоро нам доведеться вернутися додому» [11, арк. 247]. Отакі оптимістичні думки роїлися у голові Є. Чикаленка. Своїм оптимізмом він намагався «заразити» всіх, кому була не байдужа доля українського народу. Але він ще не знав, що має пройти не один десяток років, поки України здобуде державність і незалежність.

Поступово українські державні фонди, з яких Є. Чикаленкам надавалася фінансова допомога на початку перебування в Австрії, перестали існувати. Не знайшовши помешкання ні в Феслау, ні в Раухенау, Чикаленки змушені були перебиратися до с. Рабенштайн поблизу Відня, де проживали з червня 1921 до липня 1923 р.

Особливо тяжким для родини був 1922 рік: ні грошей, ні друзів, ні перспектив на майбутнє. Упродовж року Євген Харлампійович змушений був перенести дві складні операції на шлункові та сечовому міхурі, кошти на які зібрали українські еміграційні установи на території Австрії. У часи розпачу, він нарікав на своє життя, на долю, що відвела йому такий довгий вік: «...не рисуєчись кажу, а по щирості — я жалкую, що не вмер на цей раз. Нікому я вже не потрібний — ні собі, ні дітям, ні рідному краю. Саме тепер добре було б умерти, поки я знаю, що мої всі живі-здорові, що самому ще є що завтра їсти» [1, с. 119].

Проте, операції тимчасово полегшили стан здоров'я хворого і, як засвідчують «Листи Єфремову С. О. від Є. Чикаленка про різні поточні справи, прохання про надсилку книг. З Чехословаччини до м. Києва. Автографи. 14 вересня 1923 р. – 11 березня 1928 р. (23 док.)», Є. Чикаленко навіть жартував із цього приводу: «...хоч після двох операцій я почуваю себе зовсім здоровим, навіть придбав „беркширсько-буржуазний” вигляд», а потім із сумом додавав, але «...душа в мене болить; перш всього через невідомість, що сталося з моїми; по друге — через те, що пропали мої рукописи, передані Петрусем; по третє, що не найду видавця на свої спомини (1861–1907), що я написав вже тут, аркушів на 25–30, а я сподівався на їх як на джерело свого існування» [5, арк. 4].

Починаючи з квітня 1922 р., Є. Чикаленко відновив зв'язок зі своїми рідними, котрі залишилися в Україні, та почав щомісяця отримувати листи від найменшого сина Івашка. Хоча старші Чикаленки самі проживали у дуже скрутних умовах, на власній шкурі відчувши, що таке голод і холод, вони щосили намагалися допомогти синам. Так, разом зі своїми дітьми, які проживали в Європі, Є. Чикаленко готував і відправляв харчові посилки, у листах до своїх приятелів, просив, щоб подбали, хто як може, про його родину, яка дуже бідувала та постійно перебувала під наглядом поліції.

Про цей період свого життя Є. Чикаленко із сумом писав до С. Єфремова: «Я взагалі на цім світі живу, як сорока на тину, поки ще є чим жити, то живу, але заробітку не можна найти, а жити на чужі дуже тяжко. Остогиділо мені вже жити, кажу серйозно. Хоч я й підлатався і почуваю себе здоровим, але літа й переживання беруть своє. Не так літа, як оте нервове напруження, бо я щодня сподіваюсь якоїсь лихої звістки про дітей; отой „інстинкт продовження роду” найбільше мучить мене; за дітей я більше боюся, як за себе самого. Та й що мені? Ніхто мене тут не розбудить вночі, не прийде трусити, арештовувати. А от, поштаря боюся, щоб не приніс мені лихої звістки з України. Та обридло мені оте господарювання, куховарство, а інакше не можна, бо Юлія Миколаївна з шести годин на фабриці, то треба і поприбирати в хаті і обід зварити... А я ж того й не нюхав дома, бо рідко коли й через кухню ходив... А от на старість довелося» [5, арк. 10].

У 1923 р. Є. Чикаленко закінчив спогади за 1861–1907 рр. і підготував їх до друку. Частина з них була опублікована 1924 р. у львівському «Літературно-науковому віснику», а повне видання («Спогади. 1861–1907») у трьох книгах було здійснене у 1925–26 рр. у Львові видавничою спілкою «Діло». Вони мали величезний резонанс не лише серед української еміграції, а й у радянській Україні.

У 1924 р. Є. Чикаленко переїздить до Відня. На цей час він отримував невелику матеріальну допомогу від Українського громадського комітету у Празі. Її не вистачало на прожиття, і Є. Чикаленко змушений був шукати випадкових заробітків. Як засвідчують «Листи Базилевич, Стороженка,

Тристан, Холодного та інш. на літери Б – В – С – Ч», він почав обдумувати можливість переїзду до Чехословаччини, де у той час гуртувалися основні сили української еміграції. Є. Чикаленко звертався до М. Садовського та М. Гехтера з проханням допомогти йому отримати довгоочікувану візу, бо мріяв про переїзд: «...остогидло мені бідувати отут на самоті, без своїх людей. Заманулося до Праги, де тепер зібралось стільки земляків, як колись у Києві» [10, арк. 98].

Проживаючи у Рабенштайні, Є. Чикаленко товаришував із В. Гнатюком, який надсилав йому книжки, примірники «Літературно-наукового вісника» та «Тризуба», відгуки українських діячів на Чикаленкові спогади, що на той час друкувала американська газета «Свобода», яка обіцяла гонорар у розмірі 300 американських доларів. Окрім того, Є. Чикаленко продовжував працювати над своїм «Щоденником» і ця робота була розрадою, втіхою у чужому краю.

Незважаючи на скрутні умови проживання за кордоном, Є. Чикаленко залишався членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка, з яким його пов'язувала давня співпраця, і тому постійно турбувався, щоб його членські внески були сплачені вчасно. Так, справа «Чикаленко Євген. Листи до Гнатюка В. М. 1923–1925 рр. Рабенштайн – Відень» засвідчує, що він писав Володимирові Гнатюку: «З гонорару, який мені належатиме, прошу виплатити мої залежності, як члена Наукового Товариства імені Шевченка» [2, арк. 4].

Саме у цей час Є. Чикаленко отримує з Києва звістку, що все його майно у київському будинку та у Кононівці розграбоване і знищене. Зникла унікальна збірка часописів, яку Є. Чикаленко збирав тридцять років, зникли листи від видатних українських діячів, бібліотека, де було багато книжок із дарчими написами авторів.

Близько 1924 р., під впливом чуток про тяжкий матеріальний стан Є. Чикаленка, котрий тоді проживав із дружиною у Відні, у колах професорського складу Української господарської академії у ЧСР (далі — УГА) виникла думка про залучення його до праці в Академії. Після довгих роздумів та інформаційних розмов у чеських урядових колах, було знайдено формальний привід, під яким можна було запросити Є. Чикаленка до Академії. Ним стало керування справами центральної Термінологічної комісії, що на

той час працювала на добровільних засадах і не значила-ся у статуті Академії. З огляду на потребу встановлення для Є. Чикаленка як голови Термінологічної комісії певної штатної платні, було проведено низку заходів, що дали змогу визнати Термінологічну комісію окремою установою при Українській господарській академії. Професорською радою Академії був ухвалений статут Термінологічної комісії, що передбачав окрему платню для її голови, що прирівнювалася до платні доцента. Цю посаду запропонували Є. Чикаленкові, оскільки в середовищі української громадськості він мав, за словами В. Садовського, цілком заслужену «репутацію одного з найкращих знавців мови» [7, с. 14]. Зокрема, ще у 1920 р. журнал «Український Голос», що виходив у Перемишлі, опублікував серію статей Є. Чикаленка «Про українську літературну мову», що також були видані окремою брошурою у 1922 р. У них Є. Чикаленко обстоює нагальну потребу об'єднання галицького і наддніпрянського діалектів, створення єдиної української літературної мови та очищення її від іншомовних лексичних домішок.

6 травня 1925 р. Є. Чикаленко разом із дружиною прибув до Подєбрад і відразу спеціальною постановою сенату УГА був зарахований на посаду постійного співробітника Термінологічної комісії, завданням якої було встановлення фахової української термінології. Є. Чикаленко активно взявся до праці, фактично виконуючи функції голови комісії, хоча формально був призначений на цю посаду лише після затвердження Міністерством землеробства Чехословаччини у квітні 1928 р. Посада дуже йому подобалася, робота була до душі, і, справді, краще не можна було придумати, бо, з одного боку, вона не накладала на нього жодних офіційних титулів, яких він завжди старанно уникав, а з іншого, — давала можливість застосовувати на практиці широке знання української мови — як літературної, так і народної — та дбати про її охорону від замахів, які в той час сипалися на неї з усіх боків. Окрім того, Є. Чикаленку було дуже приємно, що поряд із ним у Комісії працювали В. О'Конор-Вілінська, В. Королів-Старий, М. Левицький, М. Єремійв, Б. Лисянський, О. Віленський, К. Безкровний, які були справжніми знавцями української мови, людьми культурними та відданими справі.

У Подебрадах Є. Чикаленко почувався добре, на деякий час затихла давня хвороба і він міг із усією наполегливістю віддатися роботі. «Я працюю тут над складанням лісового, агрономічного та зоотехнічного словарів. Працюю з захопленням по 8–10 годин на добу. Живу замкнено, бо старих приятелів тут мало, а більшість мартовські українці, які якось недружелюбно ставляться до тих, що й постарілись в праці відродження нашої нації. Тілом я зовсім здоровий, але хворий душею; набридло жити, та не хочеться самому вкорочувати собі життя» [5, арк. 6].

Еміграційне життя, з його обмеженим колом можливих завдань і проблем, ставало для Є. Чикаленка усе тіснішим і нуднішим. Стихійно та нестримано тягла його якась потужна сила в Україну. А тут майже щотижня приходили з тієї омріяної рідної землі листи — від синів, від давніх друзів, які, ніби змовилися, в один голос кликали Є. Чикаленка не гаяти марно в еміграції дорогий час, а повертатися в радянську Україну, де всіх щирих патріотів чекає розлогий лан творчої праці на національно-культурній ниві.

Потрібно добре знати вдачу Є. Чикаленка, його стихійний порив до задуманої праці, щоб зрозуміти, як тяжко йому було чинити опір усім цим закликам, які надсилали близькі йому люди, противитися найпривабливішій для нього спокусі хоч перед смертю побачити батьківщину, знову повернутися до неї, із властивим йому завзяттям віддати решту своїх духовних сил справі розбудови української національної справи. А тут приходили все нові й нові звістки про успіхи славнозвісної «українізації», про переможний розвій української національної стихії. Є. Чикаленко ставав усе більше задумливим, усе мовчазнішим.

Завдяки організаторським здібностям Є. Чикаленка та його особистій напруженій праці Термінологічна комісія видала «Німецько-український технічний словник» (1928), кількістю більше як три тисячі слів, першу частину «Російсько-українського сільськогосподарського словника» (1927) та підготувала до друку його другу частину. Крім того, Є. Чикаленко працював над Сільськогосподарським збірником, редагував «Вісті Сільськогосподарської Академії» («Записки Української Господарської Академії» — Ю. Б.), які видавав агрономічно-лісовий факультет.

На початку 1927 р. Є. Чикаленко знову був змушений думати про своє майбутнє, оскільки розпочалася ліквідація емігрантських установ у Чехії і треба було вирішувати, де і на що жити далі. Його запрошувала до себе дочка Галя, яка проживала у Берліні, в Україну кликав син Петрусь, а галичани запрошували до Львова та пропонували до його послуг збудоване його коштом приміщення Академічного Дому. Та восени 1928 р. на нього чекав черговий удар долі — 10 листопада померла дружина Юлія Миколаївна, з якою Євген Харлампійович прожив 19 років. Ця смерть дуже болісно вплинула на його душевний стан: «...я переживаю тяжкі часи — все не вірилось лікарям, все сподівався, що мене, мене ця чаша, а тепер вже й надію згубив. Довольно, я вже натерпівся на еміграції і фізично і морально, пора б вже й спочити, та не дожити до гіршого» [11, арк. 321].

Навесні 1929 р. Є. Чикаленко готувався від'їжджати до Швейцарії, де на той час жила донька Галя. Вже була отримана віза, погоджена з керівництвом Української господарчої академії тримісячна відпустка, але у квітні стався новий рецидив і Євген Харлампійович вкотре опинився у лікарні. Але й там цікавився новинами з України, багато читав і листувався з друзями, бо не звик сидіти без діла. Про себе і своє становище не хотів говорити, бо до смерті ставився байдуже і чекав її зі спокоем. Близькі майже рік приховували від нього звістку про арешт у Києві навесні 1928 р. улюбленого сина Петра та його смерть влітку того самого року в Курській пересильній в'язниці. А коли Є. Чикаленко таки довідався про це нещастя, прийшла звістка про арешт в Україні наймолодшого сина Івана. Це вже був останній і смертельний удар. 20 червня 1929 р. о 18 год. 05 хв. Євген Харлампійович Чикаленко спочив на віки.

Так, обірвалося життя одного з українських громадських діячів, який усе життя присвятив українському народові, поклав всі свої матеріальні статки на те, щоб виходила перша щоденна українська газета, турбувався про всіх, хто потребував допомоги. Кому не міг зарадити ділом, допомагав словом.

Підсумовуючи життєвий і творчий шлях Є. Чикаленка в еміграції, можна з впевненістю сказати, що він виявив себе не тільки як активний громадський діяч і таланови-

тий організатор, а як і здібний науковець і письменник. У його особі органічно поєднувалися громадянин і патріот, для якого найвищим ідеалом і метою життя було українське національне відродження. Завдяки широкому кругозорові, організаторському талантові, вмінню працювати з людьми та невичерпній енергії Є. Чикаленко став одним із відомих діячів українського руху. Його діяльність в еміграції сприяла згуртуванню українців навколо національної ідеї та розгортанню широкого суспільно-політичного руху за відновлення незалежної Української держави.

1. Білокінь С. Роздуми монархіста: з листування Є. Чикаленка [Текст] / С. Білокінь // Індо-Європа. – 1992. – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 109–125.
2. ВР ЛНБ ім. В. Стефаника, ф. 34, спр. 606, 8 арк.
3. Довідник з історії України [Текст] / за ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 1995. – Т. 3. – 440 с.
4. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність [Текст] / Д. Дорошенко. – Прага : Вид-во фонду Є. Чикаленка при Укр. академ. комітеті, 1934. – 100 с.
5. ІА НБУВ, ф. 275, оп. 5, спр. 142, 36 арк.
6. Королів-Старий В. «Пан» (Український «будитель» Є. Х. Чикаленко) [Текст] / В. Королів-Старий // Тризуб. – 1929. – № 29/30. – С. 29–32.
7. Садовський В. До характеристики Євгена Чикаленка [Текст] / В. Садовський // Тризуб. – 1929. – № 29/30. – С. 13–15.
8. ЦДАВО України, ф. 3695, оп. 1, спр. 249, 81 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 32, 164 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 4024, оп. 1, спр. 2, 110 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 4380, оп. 1, спр. 5, 330 арк.
12. ЦДІА України в м. Львові, ф. 309, оп. 2, спр. 113, 33 арк.

Бойко Ю. О. Діяльність Євгена Чикаленка в еміграції (1919–1929 рр.)

У статті на документальній основі висвітлено еміграційний період діяльності Євгена Чикаленка та його внесок у розвиток українського руху в еміграції. Саме там він виявив себе активним громадським діячем, талановитим організатором, здібним науковцем і письменником. Завдяки широкому кругозорові, організаторському талантові, вмінню працювати з людьми та невичерпній енергії Є. Чикаленко став одним із відомих діячів українського руху. Його діяльність в еміграції сприяла згуртуванню українців навколо національної ідеї та розгортанню широкого суспільно-політичного руху за відновлення незалежної Української держави.

Ключові слова: Євген Харлампійович Чикаленко, Український громадський комітет у Празі, еміграція.

Bojko J. A. Activity of Evgeny Chikalenko in emigration (1919–1929).

This article is based on documents and it describes the activity of Eugene Chykalenko in emigration and his contribution to the development of Ukrainian movement outside Ukraine. In emigration he proved as an active publicman, talented organizer, capable scientist and writer. Due to a broad mind, talent for organization, to ability to work with people and to inexhaustible energy of Є. Чикаленко became one of the known figures of Ukrainian motion. His activity in emigration assisted rallying of Ukrainians round a national idea and development of wide social and political motion for proceeding in the independent Ukrainian state.

Key words: Evgen Chykalenko, Ukrainien Civic Committee in Prague, emigration

Бойко Ю. А. Деятельность Евгения Чикаленка в эмиграции (1919–1929 гг.)

На основании документов статья освещает эмиграционный период деятельности Евгения Чикаленко и его вклад в развитие украинского движения за пределами Украины. В эмиграции он проявил себя как активный общественный деятель, талантливый организатор, способный ученый и писатель. Благодаря широкому кругозору, организаторскому таланту, умению работать с людьми и неисчерпаемой энергии Е. Чикаленко стал одним из известных деятелей украинского движения. Его деятельность в эмиграции способствовала сплочению украинцев вокруг национальной идеи и развертыванию широкого общественно-политического движения за возобновление независимого Украинского государства.

Ключевые слова: Евгений Харлампиевич Чикаленко, Украинский общественный комитет в Праге, эмиграция.